

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21327212>

Bobonorov Abdurauf Abdumuminovich

Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada xitoy tilidagi 才 (cái) va 就 (jiù) funksional elementlarining jonli nutqdagi pragmatik funksiyalari tahlil qilinadi. Semantik tavsifdan farqli ravishda, pragmatik yondashuv bu birliklarning muloqotda qanday vazifalarni bajarishini o'rganadi. Tadqiqotda to'rt asosiy funksiya ajratiladi: presuppozitsiya va kutilmani boshqarish (so'zlovchi va tinglovchi bilimini muvofiqlashtirish), skalar implikatura hosil qilish (aytilmagan mazmunni yetkazish), ta'kid-fokus funksiyasi (就是 tasdiqlovchi, 才...呢 inkor-e'tiroz qurilmalari) hamda dialogik-munosabat funksiyalari (rozilik, e'tiroz, tuzatish, yumshatish). Tahlil Grice implikatura nazariyasi va Levinson pragmatikasiga tayanadi. Xulosalar o'zbek tiliga tarjima masalalari bilan bog'lanadi.

Kalit so'zlar: pragmatik funksiya, presuppozitsiya, skalar implikatura, kutilma, ta'kid, fokus, dialog, e'tiroz, funksional element, tarjima ekvivalentligi.

Аннотация: В статье анализируются прагматические функции функциональных элементов 才 (cái) и 就 (jiù) китайского языка в живой речи. В отличие от семантического описания, прагматический подход изучает, какие задачи эти единицы выполняют в коммуникации. Выделяются четыре основные функции: управление пресуппозицией и ожиданием (согласование знаний говорящего и слушающего), порождение скалярной импликатуры (передача невысказанного содержания), эмфатически-фокусная функция (утвердительная конструкция 就是 и возражающая 才...呢) и диалогово-интеракционные функции (согласие, возражение, коррекция, смягчение). Анализ опирается на теорию импликатур Грайса и прагматику Левинсона. Выводы соотносятся с вопросами перевода на узбекский язык.

Ключевые слова: прагматическая функция, пресуппозиция, скалярная импликатура, ожидание, эмфаза, фокус, диалог, возражение, функциональный элемент, переводческая эквивалентность.

Abstract. This article analyses the pragmatic functions of the Mandarin functional elements 才 (cái) and 就 (jiù) in actual speech. Unlike semantic description, the pragmatic approach examines what tasks these units perform in communication. Four principal functions are distinguished: management of presupposition and expectation (aligning the knowledge of speaker and hearer), generation of scalar implicature (conveying unstated

content), the emphatic-focus function (the affirming construction 就是 and the objecting 才...呢) and dialogic-interactional functions (agreement, objection, correction, mitigation). The analysis draws on Grice's theory of implicature and Levinson's pragmatics. The findings are related to issues of Uzbek translation.

Keywords: pragmatic function, presupposition, scalar implicature, expectation, emphasis, focus, dialogue, objection, functional element, translation equivalence.

KIRISH

Pragmatika til birliklarining muloqotdagi qo'llanishini o'rganadi [7; 5]. Xitoy tilidagi 才 (cái) va 就 (jiù) funksional element¹lari pragmatik tahlil uchun ayniqsa qiziq obyekt: ularning ma'nosi lug'aviy tarzda emas, balki so'zlovchi, tinglovchi va kontekst o'rtasidagi munosabatda voqelanadi. Gap shundaki, bu birliklar gapning propozitsion mazmunini o'zgartirmaydi — ular so'zlovchining kutilmasi, bahosi va muloqot maqsadini ifodalaydi [6; 626].

Semantik jihatdan 才 va 就 skalada qarama-qarshi yo'nalishga ega ekani ma'lum: 就 haqiqiy qiymatni kutilgandan past (erta/kam/oson), 才 esa yuqori (kech/ko'p/qiyin) nuqtaga joylashtiradi [2], [6; 630]. Biroq bu semantik asos nutqda qanday pragmatik vazifalarga xizmat qilishi alohida tadqiqotni talab qiladi. Maqolaning maqsadi — 才 va 就 ning jonli nutqdagi to'rt asosiy pragmatik funksiyasini ajratish, ularni dialogik misollar asosida tavsiflash va o'zbek tiliga tarjimada aks etishini ko'rsatishdir.

1. Presuppozitsiya va kutilmani boshqarish funksiyasi

才 va 就 ning birinchi pragmatik funksiyasi — presuppozitsiya² va kutilmani boshqarish. Bu elementlar gapga so'zlovchining oldindan mavjud kutilmasini presuppozitsiya sifatida kiritadi va tinglovchini shu kutilmadan xabardor qiladi³:

他八点才来。 (tā bā diǎn cái lái)

«U sakkizda zo'rg'a keldi. (presuppozitsiya: ertaroq kelishi kutilgan edi)»

Ushbu gapni eshitgan tinglovchi nafaqat kelish vaqtini, balki so'zlovchining kutilmasi barbod bo'lganini ham biladi. Muhimi, bu kutilma inkor ostida ham saqlanadi — presuppozitsiyaning asosiy belgisi [7; 186]. Shu tariqa 才 va 就 so'zlovchi bilan tinglovchining bilim fondini muvofiqlashtiradi: ular «men shunday kutgan edim» degan yashirin xabarni gapga joylaydi [6; 634]. Bu funksiya muloqotda umumiy zaminni (common ground) boshqarish vositasi sifatida xizmat qiladi.

2. Skalar implikatura hosil qilish funksiyasi

¹An'anaviy o'zbek grammatikasida bunday birliklar «yuklama» deb yuritilgan; bu ishda ularning funksional tabiatini aniqroq ifodalash uchun «funktional element» atamasi qo'llanadi.

²Presuppozitsiya — gapning rost bo'lishi uchun oldindan qabul qilinadigan, inkor ostida ham saqlanadigan mazmun [7; 168].

³Xitoycha misollar pinyin transkripsiyasi va o'zbekcha tarjimasi bilan beriladi; dialogik misollarda A — birinchi, B — ikkinchi so'zlovchi.

Grice ko'rsatganidek, muloqotda aytilgan mazmundan tashqari implikatura — nazarda tutilgan mazmun ham yetkaziladi [4; 43]. 才 va 就 skalar implikaturaning grammatiklashgan vositalaridir: ular skaladagi muqobil qiymatlarni istisno qilib, aytilmagan xulosani tinglovchiga yetkazadi [5; 61]:

他才二十岁。 (*tā cái èrshí suì*)

«U bor-yo'g'i yigirma yoshda.»

Bu gapning implikaturasi kontekstga qarab voqelanadi: «hali yosh, tajribasi kam» yoki «bunday yutuq uchun juda erta». So'zlovchi buni ochiq aytmaydi — 才 ning o'zi shu xulosani keltirib chiqaradi. Xuddi shunday:

一个小时就写完了。 (*yí gè xiǎoshí jiù xiě wán le*)

«Bir soatning o'zida yozib tugatdi.»

Implikatura: «ish oson kechdi» yoki «u juda qobiliyatli». Bu funksiya Grice ilgari surgan miqdor maksimasi bilan bog'liq: so'zlovchi 就/才 orqali kam so'z bilan ko'p ma'no yetkazadi va ochiq baho berishdan saqlanib, uni tinglovchining xulosasiga qoldiradi [4; 45]. Muloqot samaradorligi shu tarzda oshadi.

3. Ta'kid-fokus funksiyasi

Nutqda 才 va 就 temporal-miqdoriy ma'nodan tashqari sof ta'kid vositasi sifatida ham ishlaydi. 就 ning ta'kidlovchi shakli — 就是 — fokusdagi komponentni «aynan shu» deb tasdiqlaydi:

就是他打破的。 (*jiù shì tā dǎpò de*)

«Aynan u sindirgan.»

我就不去！ (*wǒ jiù bú qù*)

«Baribir bormayman! (qat'iyat)»

才 ning ta'kidlovchi qurilmasi esa qarama-qarshi qutbda — u tinglovchining fikrini rad etadi va ko'pincha gap oxiri birligi 呢 bilan keladi:

我才不去呢！ (*wǒ cái bú qù ne*)

«Men aslo bormayman!»

他才是真正的英雄。 (*tā cái shì zhēnzhèng de yīngxióng*)

«Haqiqiy qahramon — aynan u (siz o'ylagan kishi emas).»

E'tiborli jihati: 就是 «siz aytgan to'g'ri» yo'nalishida, 才是 esa «siz aytgan noto'g'ri, aslida bunday» yo'nalishida ta'kidlaydi. Demak, ta'kid funksiyasida ham ikki element kutilma bilan ishlaydi: 就 mavjud fikrni mustahkamlaydi, 才 esa uni almashtiradi [6; 640].

4. Dialogik-munosabat funksiyalari

Jonli muloqotda 才 va 就 navbat almashinuvida munosabat bildirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. 就 rozilik va qo'shilish javobida ishlatiladi:

A: 我们六点出发吧。 (*Olti da yo'lga chiqaylik.*)

B: 好，就这么定了。 (*Bo'ldi, shunday kelishdik.*)

Bu javobda 就 muhokamani yopish, qarorni qat'iylashtirish vazifasini bajaradi. 才 esa e'tiroz va tuzatish javobida keladi:

A: 你迟到了。 (*Kechikding.*)

B: 我才没迟到呢！ (*Aslo kechikkanim yo'q!*)

Bunda 才 suhbatdosh bayonini keskin rad etib, so'zlovchining qarama-qarshi pozitsiyasini bildiradi. Bundan tashqari, 就 iltimosni yumshatish funksiyasini ham bajaradi: 我就问一句 («faqat bir og'iz so'rayman») qurilmasida so'zlovchi o'z talabini kichraytirib ko'rsatadi — bu Brown va Levinson ta'riflagan salbiy yuzni himoya qilish strategiyasiga mos keladi [3; 129]. Shunday qilib, dialogda 就 hamkorlik va yumshatish, 才 esa qarama-qarshilik va himoya qutbida ishlaydi.

5. Pragmatik funksiyalarning o'zbek tiliga tarjimada berilishi

Pragmatik funksiya	就 (jiù)	才 (cái)
Presuppozitsiya / kutilma	«kutilgandan erta/oson» kiritadi	«kutilgandan kech/qiyin» kiritadi
Skalar implikatura	«oson, qobiliyatli, yetarli»	«kam, yosh, yetarli emas»
Ta'kid-fokus	就是 — tasdiqlash	才是 / 才...呢 — rad etish
Dialogik munosabat	rozilik, yopish, yumshatish	e'tiroz, tuzatish, himoya

1-jadval. 就 va 才 ning nutqdagi pragmatik funksiyalari

O'zbek tilida bu funksiyalar turli vositalar bilan beriladi. Presuppozitsiya-kutilma «-oq/-yoq», «zo'rg'a», «endigina» orqali; skalar implikatura «bor-yo'g'i», «...ning o'zida» orqali; ta'kid 就是 «aynan», 才...呢 esa «aslo ... emas» qurilmasi orqali; dialogik 就这么定了 «shunday kelishdik», 我才没...呢 «aslo ... ganim yo'q» orqali ifodalanadi. Tarjimada eng katta xavf — pragmatik funksiya yo'qolishi: propositsiya to'g'ri berilib, kutilma yoki ta'kid tushib qolsa, Thomas ta'riflagan pragmatik xato yuzaga keladi [9; 94]. Nida talab qilgan dinamik ekvivalentlik aynan shu funktsiyani saqlashni nazarda tutadi [8; 159]. Komissarov ekvivalentlik darajalari bunda nazariy tayanch bo'ladi [11; 51].

XULOSA

Tahlil 才 va 就 ning jonli nutqda to'rt asosiy pragmatik funktsiyani bajarishini ko'rsatdi: ular presuppozitsiya sifatida so'zlovchi kutilmasini gapga kiritadi va umumiy zaminni boshqaradi; skalar implikatura orqali aytilmagan bahoni tinglovchiga yetkazadi; ta'kid-fokus qurilmalarida 就 tasdiqlash, 才 rad etish qutbini egallaydi; dialogda esa 就 hamkorlik-yumshatish, 才 qarama-qarshilik-himoya vositasi bo'lib xizmat qiladi. Barcha to'rt funksiya yagona semantik asosdan — kutilmaga nisbatan skalar bahodan — oziqlanadi, ammo nutqda mustaqil kommunikativ vazifalarga aylanadi. Bu xulosalar xitoy tilini o'qitishda dialogik ko'nikmalarni shakllantirish hamda xitoycha-o'zbekcha tarjimada pragmatik funktsiyani saqlash uchun amaliy asos beradi.